

Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina: zbornik radova, uredio Husnija Kamberović, Udruženje za modernu historiju/Udruga za modernu povijest, Sarajevo, 2021., str. 186.

Da savremena historiografija još uvijek nije dala svoje konačne interpretacije događaja koji su označili prvu polovinu devedesetih godina XX stoljeća i na svojevrsan način opisala proces disolucije Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, dokazuje i djelo *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina*, u izdavaštvu Udruženja za modernu historiju iz Sarajeva i pod uredničkim perom prof. dr. Husnije Kamberovića. Zbornik je to radova skromnih dimenzija, ali u pogledu kreatora tekstova, kao i tema kojima se oni bave, istovremeno i svojevrsna riznica mišljenja i stavova eminentnih stručnjaka iz oblasti savremene historiografije koji su, svjesno zanemarujući administrativne i političke granice trenutka u kojem pišu, nastojali još jednom se osvrnuti i interpretirati događaje koji su se odvijali tačno trideset godina prije ovog izdanja, svjedočeći o mogućnostima, pozitivnoj i produktivnoj dimenziji multiperspektivnog pristupa ovoj problematici koja će, kako svjedoče i autori radova: „još dugo vremena zaokupljati savremenu historiografiju“.

Ipak, zbornik radova *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina* postavlja problem dosta precizno, kotirajući svoje ciljeve u predgovoru koji potpisuje glavni urednik, a u zadaći da se govoreći o ratnim godinama, govori upravo o onim nastojanjima koja su težila prevenirati, zaobići i prevazići izvjestan vojni sukob prilikom disolucije Jugoslavije. Ispisivanje je to važnih povijesnih epizoda savremene historiografije posljednjih godina SFRJ od strane niza profesora: Dubravka Stojanović, Božo Rape, Milivoj Bešlin, Husnija Kamberović, Branimir Janković, Vera Katz, Adnan Prekić, Petar Todorov, a koji su svoja istraživanja prvobitno prezentirali javnosti na tradicionalnom sarajevskom skupu historičara regiona, *History Festu*, juna 2021. godine.

U svom radu, ali istovremeno i djelu koje otvara ovaj zbornik, pozicionira se rad simboličnog naslova “Duge devedesete: decenija koja se nije završila”, autorice Dubravke Stojanović sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, a započinje riječima koje autorica posuđuje

od javnog mnijenja postjugoslovenskog društva ispisujući: “I dalje živimo u 90-im”. Autorica ovog rada nastoji odgovoriti na cijeli niz ključnih pitanja koje opterećuju društvo postjugoslovenskih sistema iz regionalne perspektive, a svoj korijen pronalaze u 90-im godinama do te mjere da one nikada nisu ni prestale egzistirati u postjugoslovenskom prezentu. Ideje, sistemi, ličnosti i politike koje su osvojile društvenu, političku i intelektualnu zbilju 90-ih godina ostali su isti, jednaki ili tek djelomično izmijenjeni do današnjih dana, što postaje osnova teze o “dugim”, odnosno “nesvršenim” 90-im. Stojanović ovaj proces shvata kao politički i društveni problem, ali njegovu osnovu traži u historiografiji i historijskim događajima, ubicirajući pri tome osnove u 1981. godinu i ekspanziji nezadovoljstva na Kosovu i nacionalnim gibanjima kosovskog prostora, a koja su nužno pokrenula i ona veća i značajnija, srpska nacionalna gibanja. Ona u ovim akcijama kao najznačajniju instituciju locira Srpsku pravoslavnu crkvu koja se u ova pitanja uključuje već 1982. godine, a kasnije i dolazak na vlast politike Slobodana Miloševića, 1987. godine. Autorica u radu primjećuje niz literarnih, akademskih i umjetničkih naslova i pojava, svojevrsnih revizionističkih nastojanja, koja su išla u smjeru propitivanja položaja Srbije u okvirima SFRJ. Stojanović uočava kako su te politike ostale prisutne sve do 2000. godine, kada na vlast dolazi dotadašnja opozicija. Ipak, ona podvlači kako se ni nova vlast, koja se u varijacijama zadržala od 2000. do 2012. godine, nije uspjela na adekvatan način obračunati sa ratnim narativom 90-ih godina. On je prihvaćen kao prošlost i sa terena aktivnog djelovanja, premješten na, kako piše autorica, “teren sjećanja”, a rat kao utišan i “privremeno obustavljen”, te dislociran na “rezervne položaje”, da bi isti elementi od 2012. godine, doživjeli samo svoju ekstenziju u aktivnom političkom narativu, javnom govoru i ponašanju. Najvažniji razlog ovome Stojanović uočava u klijentelističkim osnovama nacionalističkog sistema, čije su veze postavljene 90-ih godina, a koje su i dalje žive, održive i samozadovoljavajuće, te čine i grade nacionalističke sisteme postjugoslavenskog društva do danas.

U drugom radu ovog zbornika, naslovljenog “Raspad Saveza komunista Jugoslavije”, Božo Repe, sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani, otvara nešto drugačiju problematiku, a koja analizira nastojanja Saveza

komunista Jugoslavije, partije koja je preko četrdeset godina suvereno vladala političkim životom Jugoslavije, da djeluje u svrhu njenog spašavanja, a koji će u konačnici završiti jednako – raspadom, kako Saveza komunista Jugoslavije, tako i raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. On SKJ vidi kao važan faktor u raspadu Jugoslavije, ali slično kao i Stojanović ranije, korijen problema smješta u osamdesete godine XX stoljeća, preciznije, na pozornicu prethodnijeg, Trinaestog kongresa SKJ u Beogradu 1986. godine. Repe svoj rad temelji na prilično iscrpnoj dokumentarnoj građi, ponajviše člancima iz štampe koji su nastali kao snažna medijska kampanja u nastojanju da saznaju sve ono što se, često, nije izgovaralo za govornicima. Rukovodstvo izabrano na ovom kongresu bilo je, kako autor citira štampu: “znatno podmlađeno rukovodstvo”, a njegova imena označit će one krize koje će potresti SFRJ 90-ih godina. O izgubljenosti partijskog rukovodstva druge polovine 80-ih godina možda najbolje svjedoči podjela koju Repe donosi u svom radu, a koja je označila republičke konferencije na pragu 90-ih godina: reformistička, čiji su predvodnici bili Slovenci, srpska, zasnovana na temeljima srpskog nacionalizma, i treća, titoistička, koja je još uvijek romantičarski i daleko od realpolitike zazivala parolu: “Tito poslije Tita”. Ova podjela označit će i Četrnaesti vanredni kongres koji je trajao od 20. do 22. januara 1990. godine i zvanično prihvaćenu historiografsku među – konačan raspad Saveza komunista Jugoslavije koji nije uspio prevazići unutrašnje probleme, nacionalizme, ekonomske projekcije društva i Jugoslavije 90-ih godina, ostavljajući brisan prostor za dolazak na političku scenu nacionalnih ideja od kojih su u nekim republikama to bili upravo pioniri komunizma, dok su u drugim dolazili na vlast rušeći nespretno i dezorijentisano rukovodstvo Socijalističke partije na višestranačkim izborima.

“Odnosi Srbije i Vojvodine u poslednjoj deceniji Jugoslavije”, naslov je djela Milivoja Bešlina sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. U svom radu autor se bavi pitanjem odnosa unutar kriznog perioda političkog komuniciranja Srbije sa autonomnim pokrajinama Kosova i Vojvodine, te periodima političkih i pravnih prevazilaženja poteškoća u tom odnosu. U decembru 1981., nakon sukoba političkih silnica između Beograda i Prištine, došlo je do uključenja Vojvodine u

ono što se moglo smatrati unutarsrpskim republičkim problemom, a koji će i tada, kao i do kraja 80-ih godina, opteretiti jugoslavenski politički prostor. Bešlin kao vrhunac latentnog sukoba Beograda i Novog Sada vidi 1984. godinu i to 18. sjednicu CK Srbije, a vrhunac etatističkog pristupa i političke homogenizacije srpskog republičkog prostora bit će ostvaren do 1988/89. godine i ukidanja autonomija pokrajina. U ovom zadatku Bešlin posebno mjesto posvećuje medijskim nastojanjima da kreiraju podršku ili barem pretpostavke za prihvatanje onih političkih poteza koji će uslijediti do početka 90-ih godina. Odnos dvije koncepcije će eskalirati na 20. sjednici CK Srbije, kada dolazi do otvorenog sukoba između Beograda koji optužuje Novi Sad za “birokratsku odbranu (...) pokrajinske naciokratije”. Ipak, Bešlin uočava i akcije saveznog političkog vrha kojeg ocjenjuje kao izgubljenog i nesposobnog da se nosi sa brzim i agresivnim akcijama srbijanskog političkog vodstva u svojim jurišima na autonomiju pokrajina, pri tome posebno podvlačeći kako je upravo savezni vrh bio garant nepovredivosti autonomija pokrajina punih 45 godina. Od autoriteta i utjecaja saveznog vrha, kao realne moći na terenu, u nestanku autonomije jedne pokrajine, ostala je tek naredba saveznoj policiji koja je poslana u prijestolnicu Vojvodine da djeluje tek “u slučaju ozbiljnijeg krvoprolića”. Završni čin Bešlin, u suglasju sa savremenom historiografijom, vidi upravo u oktobru 1988. godine, kada pokrajinsko rukovodstvo biva nasilno smijenjeno nakon tzv. “jogurt revolucije”.

“Odnos komunističke i postkomunističkih političkih elita u Bosni i Hercegovini prema Jugoslaviji”, autora Husnije Kamberovića sa Univerziteta u Sarajevu, četvrti je rad u ovom nizu. U svom radu Kamberović formira dva jasno odvojiva dijela. Prvi u kojem predstavlja tok događanja koji su označili bosanskohercegovačku političku realnost 90-ih godina i njihova gledišta na Jugoslaviju, da bi u drugom dijelu isto pitanje posmatrao unutar konteksta društveno-političkih okolnosti nakon raspada Jugoslavije i od strane onih političkih subjekata koji su označili period političke pluralizacije BiH. Važno je primijetiti Kamberovićevu konotaciju kako posljednje rukovodstvo Jugoslavije i komunista Jugoslavije nije na isti način gledalo na Jugoslaviju kao što je to bio slučaj sa ranijima, u čemu se očituju promjene, ne samo u politici,

već i u pitanju identiteta nove generacije političara. Analizirajući stavove komunističkog vodstva BiH prema Jugoslaviji, Kamberović uočava jasno kako se oni ne mogu uklopiti, ni u reformističku, niti u velikosrpsku liniju, te najbliže i najiskrenije zagovaraju treći put – “Tito poslije Tita”, zazivajući u medijskim i unutarpartijskim nastupima “avnojevsku Jugoslaviju”, vraćanje “historijskim tekovinama” i starim postulatima na kojima je Jugoslavija opstala gotovo pola stoljeća. Ta orijentacija zasnivala se na realnoj procjeni kako Bosna i Hercegovina, zbog svoje unutrašnje pluralizacije, multinacionalnosti, multireligijskog karaktera, može najviše gubiti zauzimanjem nekog naročitog puta, ali istovremeno i na dosta nepripremljenoj strategiji djelovanja i susretanja sa svim onim društvenim promjenama koje zahvataju Evropu i Jugoslaviju 90-ih godina. Bosanskohercegovačko rukovodstvo u svojim vizijama Jugoslavije balansira na uskom putu od “zatvorenosti i šutnje” koji se katkad u političkom miljeu označavaju kao “izostanak vizije”, do asertivnog stava spram velikosrpskog puta transformacije Jugoslavije, koji bi direktno dirao u interese Bosne i Hercegovine. U drugom dijelu Kamberović analizira stavove drugih političkih partija prema Jugoslaviji. Od toga najveći prostor posvećen je Stranci demokratske akcije (SDA) čiji stavovi su vidljivi u nastupima Alije Izetbegovića koji u Velikoj Kladuši, kada govori o tri puta: jednakopravnoj Bosni i Hercegovini u okviru SFRJ, Bosni i Hercegoviniu konfederalnoj Jugoslaviji, te samostalnoj Bosni i Hercegovini. Dva sporazuma koji su nastala početkom 90-ih godina također su išli u smjeru nastojanja da se održi Jugoslavija u onim obimima u kojima bi Bosna i Hercegovina mogla sačuvati svoj teritorijalni integritet i političku autonomiju. Srpska demokratska stranka (SDS) bila je snažno za ostanak Bosne i Hercegovine u okvirima SFRJ, odnosno u okvirima one Jugoslavije koja bi ostala kao plod velikosrpske politike, i po cijenu političke neovisnosti Bosne i Hercegovine u tim okvirima. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) je u ovim pitanjima bila najbliža SDA, a Kamberović citira Kljuića koji kazuje: “(...) da smo mi bili za Jugoslaviju, ali su nas istjerali iz Jugoslavije.” Autor svoju raspravu završava sa rezultatima referendumskog pitanja koji je i konačno definirao stav političkih elita prema Jugoslaviji i odredio put nezavisne Republike Bosne i Hercegovine.

“Intelektualne intervencije Branka Horvata: Hrvatsko proljeće 1971. i Kosovo 1989.”, rad je Branimira Jankovića sa Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U njemu autor, počevši od činjenice kako su u jugoslovenskom, a u konkretnom slučaju i hrvatskom političkom i društvenom životu, te općenito, kulturi sjećanja, sistemski zapostavljeni oni intelektualci koji su bili skeptični ili se otvoreno sukobljavali sa nacionalističkim idejama koje su propagirali “proljećari” za vrijeme Hrvatskog proljeća 1971. godine, te općenito svi intelektualci koji su kroz XIX i XX stoljeće vezali jugoslavenstvo za hrvatstvo i obrnuto, te podrazumijevali da jedno ne isključuje nužno ono drugo. Posebno mjesto u tim krugovima, kao i u ovom radu, zauzima ekonomista i intelektualac, Branko Horvat, koji je davao svoje sudove, kako i Hrvatskom proljeću 1971. godine, tako i o događajima 90-ih godina, posebno u vezi krize na Kosovu s kraja 80-ih godina, gdje se svrstao na stranu onih koji su zagovarali asimilaciju, a ne isključivanje političke i društvene aktivnosti albanskih krugova na Kosovu i općenito u Jugoslaviji.

Vera Katz je u radu “Pogled iz bosanskohercegovačke perspektive na prijedlog platforme Izetbegović -- Gligorov u kontekstu raspada Jugoslavije” dala je značajan doprinos u interpretaciji bosanskohercegovačkih akcija ka očuvanju Jugoslavije nakon konačne političke pluralizacije tog prostora i aktivnog djelovanja onih političkih aktera koji su naslijedili komunističko vodstvo u Bosni i Hercegovini. Govoreći o *Platformi*, Vera Katz govori o tzv. “trećem rješenju” koje je Izetbegović, predsjedavajući Predsjedništva Bosne i Hercegovine, uz podršku Gligorova, predsjednika Makedonije, iznio na sastanku u Sarajevu, a temeljila se na ideji asimetrične federacije. Značajno je uočiti kako Izetbegović nije odustajao od ove ideje unatoč činjenici kako je Milan Kučan, predsjednik Slovenije, već u februaru 1991. godine obznanio “11 tačaka o razdruživanju od Jugoslavije”, a Slobodan Milošević, zagovarao stavove iz dokumenta “Ustavno uređenje Jugoslavije”, čime se činilo da ideja Izetbegovića nema nikakvog izgleda. Vera Katz uočava činjenicu kako, iako se *Platforma* nametala kao međurješenje, te u viziji Izetbegovića, prihvatljivo svim stranama, ona nije bila prihvatljiva niti jednoj strani, jer je uzimala najvažnije u onom dijelu u kojem su se stavovi sukobljavali, te izvjesno, nije imala perspektivu. U svom radu

autorica nudi hronologiju samih pregovora sa posebnim osvrtom na Samite koji su se održavali po gradovima Jugoslavije u pokušaju da se riješi Jugoslovenska kriza, te analizira stavove i mišljenja drugih svjetskih političara o Planu Gligorov – Izetbegović, kao što su Paddy Ashdown, Bülent Ecevit, Vaclav Havel, Wolfgang Schussel, te konačno i sami Izetbegović i Gligorov, u maniru svojstvene samorefleksije na događaje 90-ih u kojima su aktivno učestvovali.

“Mirovna konferencija u Hagu 1991. godine – crnogorska perspektiva”, djelo je Adnana Prekića sa Univerziteta Crne Gore u kojem govori o nizu diplomatskih susreta i nastojanja međunarodnih faktora da posreduju u pitanju rješenja Jugoslovenske krize. Akcije Evropske zajednice koja je tada bila u fazi transformacije po mastrihtskom rješenju išle su u smjeru nastojanja da se i sama pozicionira u međunarodnim okolnostima i pokaže da može upravljati procesima koji se dešavaju u njenoj zoni interesa. Njen plan je bio očuvanje mira, prvobitno kroz nastojanje da se ubrza put SFRJ ka ubrzanom prijemu u njene okvire. Autor nastoji hronološki ispratiti sve značajne pregovore koji su se odvijali posredstvom Evropske zajednice, a posebno nakon juna 1991. godine, koji će konačno rezultirati i Mirovnom konferencijom u Hagu, 7. septembra 1991. godine. Posebna pažnja posvećuje se upravo pozicioniranju crnogorskog političkog vodstva predvođenog predsjednikom Bulatovićem u pogledu rješenja krize, a koji su uglavnom bili na tragu srpskih pozicija. Sa razvojem događaja postat će jasno kako pozicije Crne Gore i Srbije, iako naizgled slične, nisu nužno neodvojive, a sa odbijanjem mirovnog plana Carringtona, autor vidi i pojavu prvih pukotina u tim odnosima koji su se dogodili upravo na Mirovnoj konferenciji u Hagu 1991. godine.

Petar Todorov sa Instituta za nacionalnu istoriju iz Skoplja autor je rada sa kojim završava ovaj zbornik, a naslovljenog “*Teškoto* ili Tri decenije nezavisnosti Makedonske Republike: savremene perspektive političkih i intelektualnih elita o makedonskoj nezavisnosti 1991/1992. godine”. U radu autor tretira pitanje stupanja u nezavisnost Republike Makedonije, te onim strateškim i taktičkim potezima koje je vuklo makedonsko rukovodstvo ne bi li se mirno odvojilo od zavisnosti prema Jugoslaviji. U tom nastojanju, autor ukazuje na značaj pitanja na referendumu koji je održan 8. septembra 1991. godine, a koje je glasilo: “Da li ste za suverenu

i nezavisnu državu Makedoniju sa pravom da stupi u budući savez suverenih država Jugoslavije?” u čemu on čita politiku Kire Gligorova, koji je nastojao relaksirati pitanje nezavisnosti, te u konačnici to uspio priznanjem Bivše Jugoslovenske Republike Makedonije u UN-u 1993. godine. Osnovni problemi ovog perioda bili su ekonomija, međuetnički odnosi i međunarodno priznanje, a koji su uspješno prevaziđeni bez širih oružanih sukoba 90-ih godina XX stoljeća. Ipak, priroda samog osamostaljenja Republike Makedonije iz tih perioda prouzrokovala je probleme njenog razvoja narednih desetljeća, a ulaskom u treću deceniju XXI stoljeća, Makedonija je još uvijek suočena sa problemima koji svoj korijen imaju u 90-im godinama, pitanju imena i naslijeđa sa Grčkom, problem historije i identiteta sa Bugarskom, te problem Pravoslavne crkve sa Srbijom, kako uočava autor.

Konačno, zbornik radova *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina*, djelo je koje na svojevrsan način upotpunjuje ukupno historiografsko shvatanje o procesima koji su prethodili i koji su nastojali riješiti sve one pojave koje će svoj vrhunac doživjeti 1990-ih godina. U nizu različitih shvatanja, pogleda i perspektiva, nerijetko iz vlastitih državnih okvira, čini se kako su naučnici, koji su svojim radovima ispisali stranice ovog zbornika, iscrpili sve one ideje, tehnike, metode i nastojanja koja su koristila različita rukovodstva, različiti pojedinci, različite društvene skupine, političari i intelektualci, u cilju da ponude ideju transformacije ondašnjeg jugoslavenskog društvenog i političkog prezenta, a većina njih je išla u smjeru mirnog rješenja krize, promocijom kulture dijaloga koja se katkad zasnivala na širokoj toleranciji i aktivnoj diplomatiji, katkad na kulturi sjećanja na stvaranje zajedničke države, a katkad na primjerima iz realpolitike. U konačnici gledano, zbornik radova *Ideje o transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina* u izdanju Udruženja za modernu historiju iz Sarajeva, djelo je koje na jedinstven način integriše značajne stavove savremene historiografije o nastojanjima politika i pojedinaca da ponude svoje rješenje, svoj metod i pečat transformaciji Jugoslavije 1990-ih godina.

Faris Šaćić